

ELS ORÍGENS DE LA HISTÒRIA DE LA CIÈNCIA ENTRE NOSALTRES

Antoni Quintana Marí¹

Segons la convocatòria d'aquest simpòsium, la seva finalitat és impulsar el coneixement de la història de l'Institut d'Estudis Catalans i la seva aportació directa o indirecta al desenvolupament de la Catalunya contemporània. El tema no pot ésser més ampli ni més atractiu, si tenim en compte l'activitat portada a terme per les seves seccions i societats filials, una de les quals és la nostra, la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica (SCHCT).

Per qüestions familiars, la meua vocació fou, de petit, la ciència, la química en particular, amb una certa curiositat per la seva història. Cal reconèixer que el destí de cada un de nosaltres està marcat per una vocació que, per regla general, ens acompanya tota la vida, però al voltant de la qual apareixen una sèrie de circumstàncies casuals inesperades, que ens obren nous camins intel·lectuals que fan possible que, de l'arbre mil·lenari de la ciència, en sorgeixin nous rebrotos que, sense allunyar-se del tronc principal, acabin amb noves ramificacions, algunes d'aquestes pràcticament desconegudes fins ara, que desporten en cada un de nosaltres allò que començà essent una curiositat i pot acabar essent una descoberta de màxim interès tant per a la ciència com per a la tècnica universal.

És per a mi un privilegi ésser un dels més antics —el més modest de tots— dins d'aquest gran estol actual d'investigadors d'història de la ciència a partir dels anys 1930-1934. Si, a més, tenim en compte la casual circumstància de coincidir enguany, per part meua, en el compliment dels noranta anys, com el nostre Institut, tot plegat m'ha fet sentir obligat avui a fer ús de la paraula, amb la noble finalitat d'ajudar a retre el més sentit record i merescut homenatge a totes aquelles persones —gairebé totes desaparegudes— que amb el seu reconegut prestigi acadèmic i científic m'ajudaren i m'encoratjaren en els meus inicis professionals a prosseguir per aquest meravellós camí que ens porta al millor coneixe-

1. Aquesta comunicació fou, probablement, la darrera intervenció en un congrés d'Antoni Quintana Marí (1907-1998). Quan convocàrem el simpòsium sobre la història de l'IEC, amb motiu dels seus noranta anys, Antoni Quintana s'entusiasmà (sempre trobava una raó per a fer-ho) per la coincidència que l'IEC i ell mateix haguessin nascut el mateix any. Tanmateix, la salut de Quintana anava minvant i li vam suggerir que presentés una comunicació que reprengués la seva intervenció en un acte organitzat per la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica en commemoració dels seixanta anys de la Secció Catalana de l'Acadèmia Internacional d'Història de les Ciències, creada el 1934.

Tot i que les forces l'abandonaven i que una afonia ja crònica li impedia parlar durant un temps llarg, Quintana llegí el text present amb la valentia i la decisió que van caracteritzar-lo. Només deixà uns breus paràgrafs per al coordinador de la sessió, que, inicialment, estava disposat a llegir-li tota la comunicació.

Publiquem el text pràcticament tal com el va deixar i adreçem les persones interessades en la figura i les aportacions d'Antoni Quintana Marí a algunes publicacions de la SCHCT, com, per exemple, una contribució d'A. Roca i A. Nieto a la V Trobada. [A.R.R.]

ment del nostre passat científic. Un camí gairebé sempre d'escàs o nul rendiment econòmic, però enormement gratificant i ple de satisfaccions.

La meua introducció en aquest nou camp fou tímida i casual, ja fa més de setanta anys. La nostra Societat encara no existia. Alguns companys han reconstruït i ens han donat a conèixer la seva història. Jo, avui, voldria rememorar breument alguns dels aspectes menys coneguts, que podríem considerar com una petita aportació a la seva «prehistòria», reconstruïda, en gran part, mercès a la documentació que sortosament guardem al nostre arxiu personal. Tinguem present que la primera agrupació catalana d'historiadors de la ciència fou creada el 6 de febrer de 1934, i jo us parlo d'uns anys anteriors. D'uns anys de forta turbulència intel·lectual i política.

El destí d'una persona no obeeix sempre a la seva voluntat. Molts cops és la resulta de diversos factors ambientals, si no de circumstàncies i convivències casuals que a la fi acaben submergint-nos en un nou món d'idees i de conceptes que, de manera inconscient, obren de cop i volta davant nostre nous horitzons, curulls d'estímuls i d'interrogants, capaços de generar fervents afanys d'endinsar-nos en camps verges del nostre passat, no escorcollats encara.

Això es el que m'esdevingué ara fa només setanta-quatre anys!, quan tot just acabava els estudis de batxillerat a l'Institut de Tarragona. Un bon dia del mes de novembre de 1923, l'aleshores professor de química doctor Josep Estalella Graells —de molt grata memòria per a tots els qui tinguérem la sort d'ésser deixebles seus— ens explicava la composició química de l'aire i els continguts d'oxigen i de nitrogen donats per Lavoisier i acceptats per les més prestigioses acadèmies i institucions científiques de França, d'Anglaterra i d'Alemanya. Uns valors que foren posteriorment rectificats de manera definitiva i contudent pel nostre compatriota Antoni de Martí i Franquès.

Passaren uns anys, quan el que us parla, ja estudiant de ciències químiques, actuava com a ajudant de pràctiques de l'esmentat doctor Estalella —amb nomenament oficial de *ayudante de caligrafia!*— i, recordant aquella lliçó del mes de novembre de 1923, em vingué la curiositat de conèixer més a fons aquell cèlebre personatge altafullenc, i vaig descobrir tot seguit que s'apropava la data del primer centenari de la seva mort. Això s'esdevenia l'any 1930, i el centenari es complia el 19 d'agost de 1932. Teníem dos anys per a organitzar alguna cosa.

La idea de celebrar aquest centenari fou immediatament ben acollida pel batlle de Tarragona i per la Secció de Ciències de l'Ateneu de Tarragona, de la qual qui us parla era aleshores secretari. A partir d'aquest moment, l'ajuda no ens mancà. El doctor Fontserè ens facilità l'accés a l'arxiu de l'Acadèmia de Ciències de Barcelona, i el doctor Peyrí, company del meu pare i reusenc com ell, aleshores president de l'Acadèmia de Medicina, no féu curt en aquesta ajuda.

No menys suport rebérem dels professors Font i Quer i Casimir Bruguès, de la Universitat Autònoma, del doctor Antoni Miret, secretari de l'Acadèmia de Ciències de Barcelona, i del doctor Rafel Folch, de la Facultat de Farmàcia de Madrid. I per acabar, no podem deixar en l'oblit l'estímul que des del primer moment rebérem de l'enginyer de camins Joaquim M. de Castellarnau, de l'Acadèmia de Ciències de Madrid, emparentat amb la família de Martí i Franquès, ni els consells i les ajudes del doctor Enric Moles, de l'aleshores Institut Rokefeller de Madrid, que, com a químic, investigà profundament —seguint les petjades de Martí i Franquès— la composició de l'aire atmosfèric.

La casual amistat del meu pare amb la família Martí d'Ardenya —com era coneguda a Tarragona, per procedir d'aquest llogaret a prop d'Altafulla— féu que m'obrissin tot seguit les portes del seu valuós arxiu secular. La meua sorpresa ja poden imaginar-la. Jo, un jove estudiant, davant de milers de documents i correspondència científica tota inèdita, i d'una biblioteca amb centenars de volums de les

més diverses disciplines, dels segles XVIII i XIX, i alguns de més antics encara... He de confessar que aquest impacte em deixà marcat per tota la vida!

Aquesta fou la meua entrada dins el camp de la història de la ciència. El doctor Estalella i la família Martí de Salazar foren, en aquest aspecte, els meus primers valedors. Gràcies als seus consells i les seves aportacions, els actes de celebració del centenari tingueren molta divulgació i un gran relleu acadèmic, i reuniren a Tarragona representants de les més rellevants corporacions i acadèmies de Barcelona, de Madrid i de Santiago, amb l'adhesió de l'Acadèmia de Ciències de París. Fou un gran revulsiu per a la història de la ciència catalana, poc acostumada en aquell temps a commemoracions d'aquest tipus.

Al voltant d'aquest personatge anaren reunint-se, per motius diversos, personalitats científiques i entitats acadèmiques dissemblants. De la mà del polifacètic Martí i Franquès, les relacions entre historiadors de la ciència, tant del nostre país com de més enllà dels Pirineus, anaren en augment.

Arribat aquest moment, la història és complicada. A Madrid, els professors Francisco Vera i Agustín Barreiro, que pertanyien al Comitè Internacional d'Història de la Ciència, el 23 de juny de 1933 em nomenaren delegat provincial a Tarragona (!). Així les coses, la casual vinguda a Tarragona el 6 de juliol següent del secretari de l'Acadèmia Internacional d'Història de les Ciències, el professor Aldo Mieli, acabà d'aclarir posicions.

El reconeixement de la Universitat Autònoma facilità la relació entre els historiadors de la ciència i la divulgació d'aquesta. Fou quan, amb l'ajuda del secretari de la Junta del Patronat de la Universitat, el conegut llatínia Joaquim Balcells Pintó, i la del director del Seminari de Pedagogia, de recent creació, doctor Joaquim Xirau, organitzàrem en aquell seminari un curs (1933-1934) —creiem que fou el primer al nostre país— sobre *La història de la ciència com a mitjà d'educació del nen*, adreçat preferentment al professorat del primer i segon ensenyament. En aquell temps, jo estudiava pedagogia a la Facultat de Lletres.

Tots aquests fets, aparentment aïllats, ajudaren a crear un ambient propici, que, en coincidir casualment amb uns moments d'eufòria política i de reivindicacions nacionalistes, a més de molts altres factors diversos, ja exposats en diverses ocasions pel nostre president, el doctor Antoni Roca, facilitaren la consecució dels nostres propòsits. La presència capdavantera dels professors Millas i Peyrí, amb l'aval internacional del professor Aldo Mieli, fou definitiva. Amb el seu guiatge i la seva dedicació, s'emprengué la pacient tasca de reunir tots aquells intel·lectuals catalans o residents a Catalunya que directament o indirectament es dedicaven de manera aïllada i dispersa al cultiu de la investigació dins el camp de la història de la ciència.

No fou fàcil aconseguir-ho, donades les moltes tensions i la quantitat d'interessos personals i polítics existents entre els diversos grups d'historiadors de la ciència. Creiem, però, que aquesta situació fins i tot ens ajudà indirectament, sense proposar-s'ho.

Foren convocades trenta-quatre persones, que constituïen una acurada selecció de les personalitats catalanes del moment, representatives de les diverses branques de la ciència en el sentit més ampli de la paraula. Un dijous, el 6 de febrer de 1934, a dos quarts de set de la tarda —ara farà seixanta-quatre anys—, reunits en una de les sales del rectorat de la Universitat Autònoma, sota la presidència del doctor Bosch Gimpera, poguérem veure realitzada la consagració definitiva dels anhels de tots els qui havíem treballat en aquest projecte. La resposta fou més que satisfactòria. Foren disset els assistents i set les adhesions. La secció catalana de l'Acadèmia Internacional d'Història de les Ciències acabava de néixer. Quedà com a secretari qui us parla.

Dissortadament, fou una veritable pena que aquest esforç col·lectiu fos aviat trencat pels esdeveni-

ments que tots recordem. Tot i així, passat un temps i refets de la tragèdia, alguns encara continuàrem treballant, molts cops dins l'anonimat. Projectes no en mancaren. Voldríem avui deixar constància, com a consol, d'alguns dels treballs que es projectaren i que els avatars del temps deixaren arraconats, uns com a tals projectes i d'altres a mig realitzar:

- Un diccionari biogràfic de científics catalans.
- L'aparició d'un primer volum de la col·lecció «Els Nostres Clàssics de la Ciència».
- Una col·lecció de problemes històrics de física (molt avançada).
- Un tractat (pràcticament enllestit) sobre *El valor pedagògic de la història de la ciència*.
- Taules cronològiques de la ciència catalana (publicades, en part, a la revista *Archeion*).

Un darrer projecte, el de creació d'una càtedra d'història de la ciència, ja està avui sortosament superat,² amb el nomenament de reconeguts especialistes en els diversos camps del coneixement que garanteixen la consolidació d'aquests ensenyaments i la seva ampliació en el futur. Esperem i desitgem que d'aquí a un temps puguem veure realitzats la resta dels projectes esmentats i, a ser possible, més encara.

Si avui ens hem permès de fer aquest recorregut «prehistòric» no ha estat pas com a cosa personal, sinó com a testimoni d'agraïment, per posar en evidència el record que mereixen totes aquelles persones que, de manera directa o indirecta, intervingueren i ens ajudaren, a partir d'aquella lliçó de química del doctor Estalella el mes de novembre de 1923. D'algunes d'elles —les que més destacaren— ja n'hem fet esment. N'hi hagueren moltes més de no menys prestigi, de les quals ja s'ha parlat en altres ocasions, i altres més encara, que el pas del temps ha deixat en l'anonimat.

Avui ja tenim personalitat pròpia. Celebrem tres aniversaris: el norantè aniversari de l'Institut d'Estudis Catalans, el seixanta-quatrè aniversari de la secció catalana de l'Acadèmia Internacional d'Història de les Ciències i el setè de la Societat Catalana d'Història de la Ciència i de la Tècnica.

En nom d'aquesta última —que tan merescudament presideix el doctor Antoni Roca—, hereva directa d'aquella Secció Catalana, demanem per a tots aquells a qui hem fet referència un record etern i el més profund agraiement. Sense la seva ajuda i els seus consells, sense el seu prestigi i la seva dedicació, no ens hauria estat possible veure plasmats els anhels i propòsits de tots els qui intervinguérem en la seva constitució. De manera particular, vull esmentar el doctor Millàs Vallicrosa, el doctor Jaume Peyrí Rocamora i el professor Aldo Mieli. De no haver estat per ells, avui no podríem celebrar aquesta jornada commemorativa. Desitgem que el seu exemple condueixi les actuals i properes generacions.

Que la seva actuació tan lloable, tan efectiva i tan desinteressada ens serveixi a tots d'exemple i d'estímul per a prosseguir amb fe i entusiasme l'escorcoll del nostre passat científic, fins a les seves arrels més profundes.

2. Com es veu, Quintana veia amb optimisme la situació institucional de la història de la ciència, que gairebé tots considerem precària. [A.R.R.]